
De regio Łódź vóór de industrialisatie

---

door **Zofia Libiszowska**

INLEIDING

Eén der meest representatieve voorbeelden van de rijkdom vergaard in het industriële Polen: het stadspaleis van textielbaron **Israel Kalmanowicz Poznański**, hier gezien vanuit de tuin in 1959.

De dicht-bevolkte agglomeratie van Łódź is zeker één der grootste geïndustrialiseerde gebieden van Polen.

Naast het centrum, de stad Łódź zelf die zowat 900.000 inwoners telt, dringen zich ook kleinere steden zoals Pabianice en Zgierz op het voorplan.

Het gebied is een der meest ontwikkelde textielcentra van Europa. Hoewel Łódź reeds vanaf 1423 gemeentelijke reglementen kende, bleef het tot aan het begin der 19de eeuw een kleine, onbelangrijke lokaliteit. De centrale overheid van het koninkrijk Polen zou dit kleine dorp doen uitgroeien tot het latere industrieel bolwerk der textielindustrie.

De vlugge ontwikkeling ervan heeft zijn sporen nagelaten in het stedenbouwkundig weefsel. Łódź werd wel eens "**het Manchester van Polen**" genoemd. In de oude 19de eeuwse gebouwen draaien nog altijd de spinmolens en de weefgetouwen. En naast de paleizen der textielbaronnen, tegenwoordig gebruikt als musea of instellingen van openbaar nut, worden de woningen nog altijd net zoals vroeger bevolkt door wevers en spinsters.

De naburige steden, eens bolwerken van de lakenhandel, hebben hun oorspronkelijk stadswaefsel behouden en de gebouwen zijn gemakkelijk te herkennen als toebehorende aan lakenwevers, in het begin der 19de eeuw ingeweken vanuit Silesië, Bohemen of Saksen.

Deze artikelenreeks, geschreven door geografen en historici van de universiteit van Łódź e.a., wil de vlugge ontwikkeling verduidelijken van dit onooglijke dorp, verloren in de bossen, tot een grote industriestad die, weliswaar verschillend van deze uit de vorige eeuw, toch duidelijk een textielcentrum is gebleven.

Tadeusz Marszał

Een oud Pools spreekwoord zegt dat Krakau niet op één dag is gebouwd. Dat is evident.

Maar als het om Łódź gaat ligt dat anders. Men kan stellen dat de stad in één klap ontstaan is in 1820, toen dit kleine dorp waaraan weliswaar in de middeleeuwen gemeenterechten waren verleend, uitgeroepen werd tot industriële stad.

Het oude feudale eigendom der bisschoppen van **Włockławek** (Cujavië) verkreeg een geprivilegeerd statuut onder het koninkrijk Polen. Łódź werd dus als centrum van de industriële regio door een administratief decreet gecreëerd dank zij het economische en politiek doorzicht van de toenmalige minister Lubiński, wiens beleid door zijn opvolgers werd verder gezet.

Men moet zich hieromtrent de vraag stellen of er een lokale traditie bestond en gunstige voorwaarden die deze arbitraire beslissingen rechtvaardigden.

De kennis omtrent het gebied van Łódź is weinig precies. De administratieve hervormingen en de historische ontwikkelingen hebben veel van het karakter en het verleden uitgewist.

De terreinen die we vandaag tot het gewest Łódź rekenen, vormden ten tijde van de oude republiek *buurschappen*, gesitueerd in het zuid-oosten van Groot-Polen, nl. deze van **Leczyca** (ca. 4.000km² groot), **Sieradz** (ca. 8.000 km² groot) en het **Land van Wieluń** (ca. 2.000 km² groot), elk beschikkend over een eigen territoriale en financiële autonomie, en vertegenwoordigd in de Landsdag. Dit gebied, dat begrensd werd door de rivieren **Pilica**, **Warta** en **Bzura**, was een typisch landbouwareaal. Het Land van Wieluń grensde aan Silezië, en de handel met deze provincie, destijds toebehorend aan

Ligging van Łódź t.o.v. de naburige steden en de hoofdstad van Polen, Warszowa (schaal 1.750.000).

de Habsburgers, was zeer uitgebreid. De Warta en zijn bijrivieren verbond deze regio met Groot-Polen, de Pilica en de Bzura met Masovië en de grote havens **Vistule**, **Toruń** en **Gdańsk**. Het territorium maakt deel uit van de hoogvlakte van het centrum van Polen, en in de nabijheid van Łódź, een met heuvels bezaaid plateau.

De rivieren met hun bijrivieren en beken, zorgen voor een tamelijk vochtig micro-klimaat, wat zowel het weiland als de industrie ten goede komt.

Er draaiden in die tijd ook heel wat watermolens. Op inventarissen van de adellijke eigendommen vindt men ook veel volmolens terug. Daarnaast gebruikte men de rivieren als belangrijkste transportmiddel. De overvloedige bossen, tot dan toe weinig geëxploiteerd, leverden meer dan genoeg hout op.

Al deze omstandigheden werden beschouwd als zijnde hoogst voordelig voor de textielindustrie. Maar wat betekenden nu de sociale structuren van het land op dat ogenblik?

Zoals we reeds aanhaalden, maakte de landbouw, en dan vooral de graanteelt, de grootste bedrijvigheid uit van de plaatselijke bevolking. Veeteelt en bosbouw kwamen pas op de tweede plaats.

Op het einde der 18de eeuw heerste er nog altijd het feodaal systeem. De boer leefde in lijfeigenschap, betaalde schatting aan de grootgrondbezitter in nature of baar geld, en verrichte zonder enige vergoeding door de leenheer opgelegde arbeid.

De 17de eeuwse oorlogen en de daarmee gepaard gaande verwoestingen hadden het platteland doen leeglopen. Men trachtte dus nieuwe pachters aan te trekken door betere voorwaarden te stellen. Er moest hulp worden geboden bij het heropbouwen der verwoeste boerenhoven, bij het oprichtten van een veestapel en bij het verstrekken van landbouwtuigen.

Een zware epidemie teisterde in 1710 het land en heeft daarbij niet alleen de armste bevolking getroffen, ook de adel en vooral de kleine adel was er eveneens het slachtoffer van geworden.

In deze streken was de hoge adel weinig verbreid. De grote domeinen behoorden aan de kerk toe, met name aan de bisschoppen van **Włocklawek** (Cujavië) en **Krakau** (Pabianice) en het aartsbisdom van **Gniezo**. Wereldlijke grootgrond bezitters verbleven in ande-

re regio zoals Saguszko en Koniecpolski. Het politiek en economisch leven werd voornamelijk door de burgerij, en zelfs de kleine burgerij, beheerst. Bezitsloze adel werd rentmeester van wereldlijke of kerkelijke goederen. Ze vormde een invloedrijke groep die later zijn plaats zou vinden in het economische en politiek leven van het land.

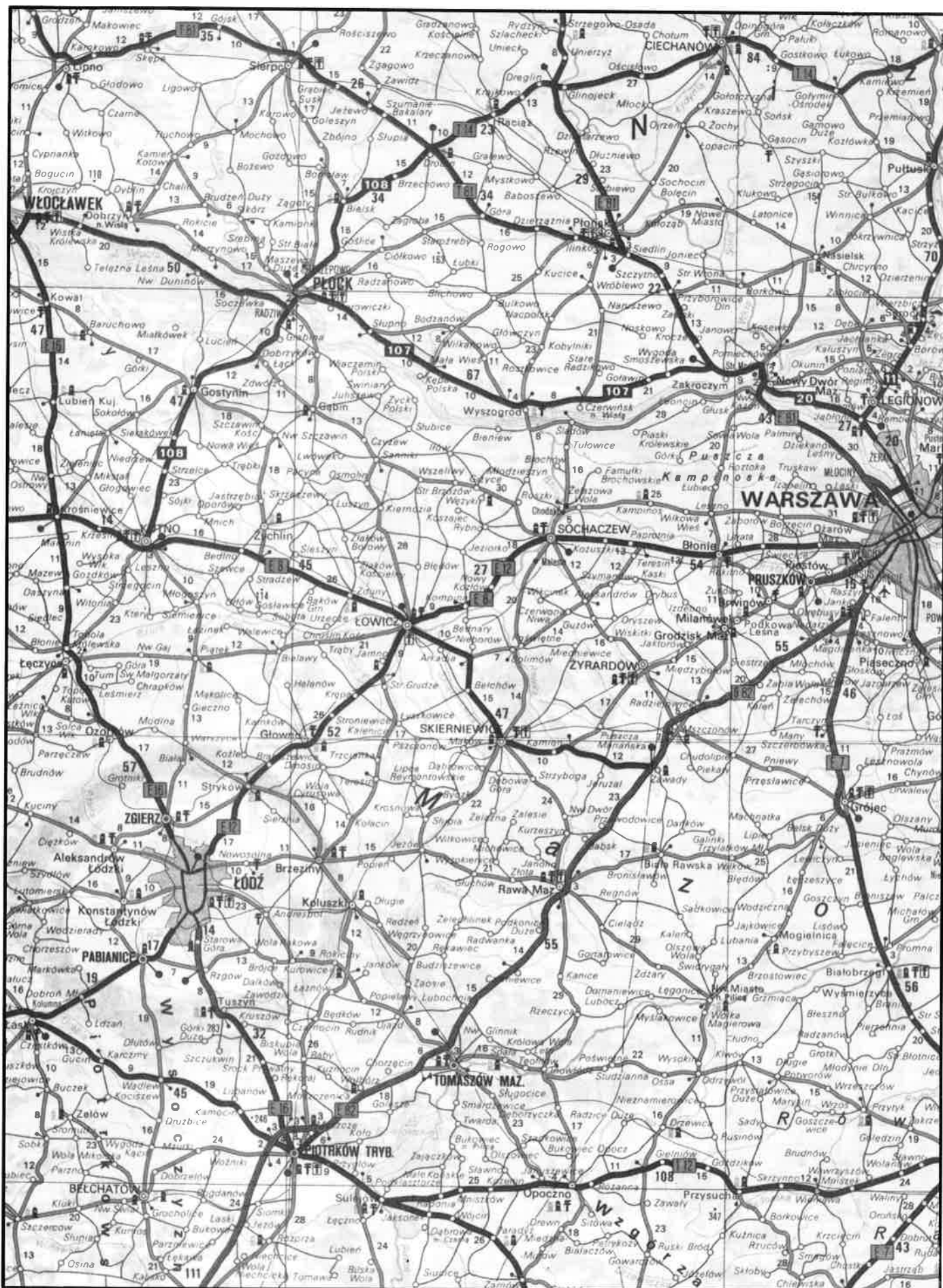
Omdat de graanopbrengst verminderde, en de transportkosten verhoogden, zochten de grootgrondbezitters andere bronnen van inkomsten. Zo trachtte ze, naast de landbouwproductie, ook de maalterijen, brouwerijen en stokerijen te monopoliseren.

In de oude buurschappen van **Sieradz**, **Leczyca** en het **Land van Wieluń** was het wegennet relatief goed en dicht ontwikkeld. Door de band genomen kenden de steden gemiddeld een dichtheid van 1 per 200 km² in oppervlakte. Bovendien waren ze, weliswaar voor het grootste deel met een landbouwkarakter, toch marktcentra (elk van hen had zijn jaarmarktdagen) en middelpunten van handel en artisanat.

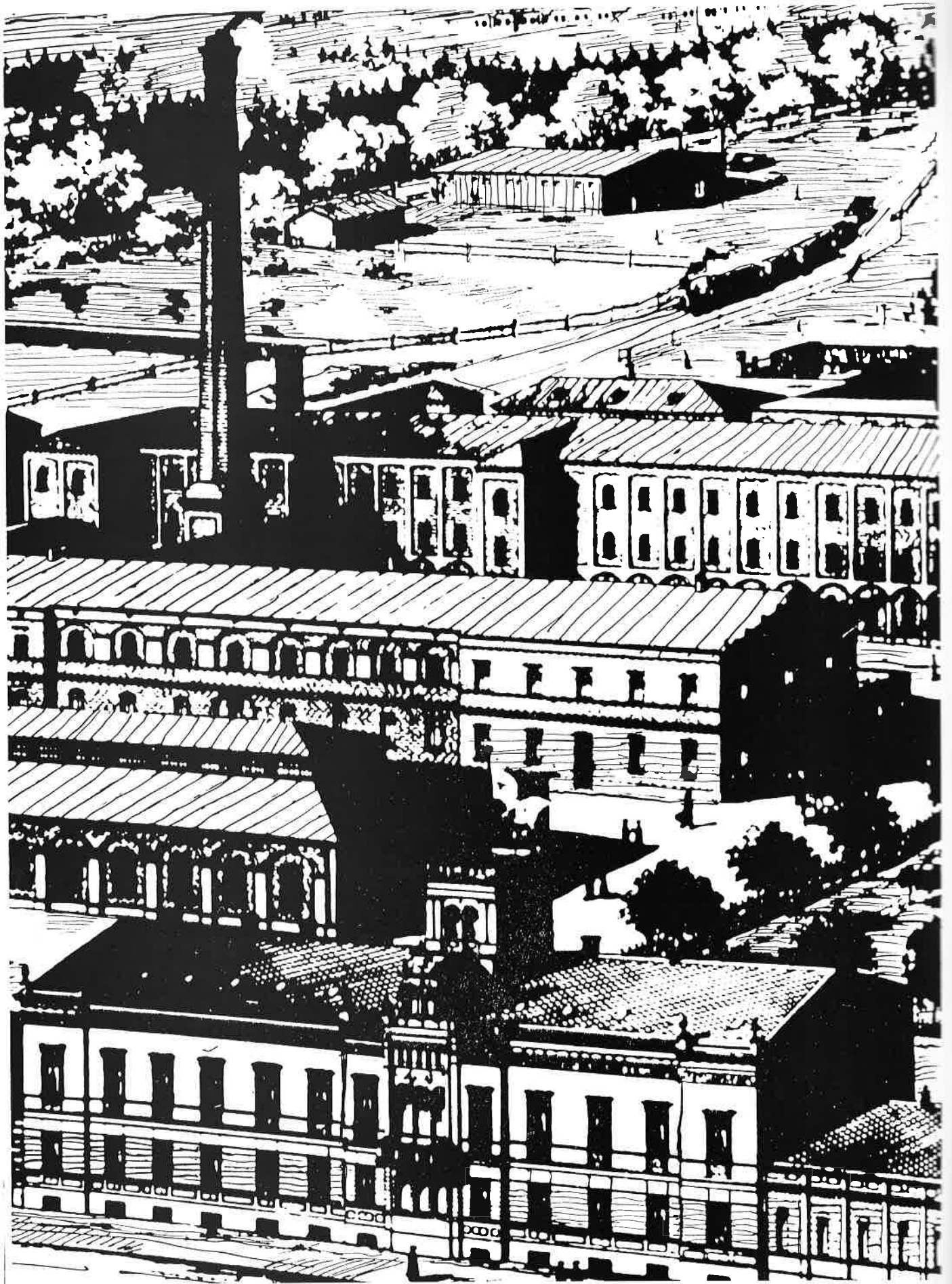
De 17de eeuw had een zware tol geëist van deze steden, en pas na de oprichting van het nieuw industrieel centrum Łódź herstelden ze zich van stagnatie en verval.

De armoede had de plattelandsbevolking verplicht tot een zekere zelfstandigheid op het gebied van de artisanale productie, en dan vooral van textiel en kledij. Zowel in de landhuizen der kleine adel, als in de kleinste hut van de lijfeigene, werd eigen stof en kledij vervaardigd op zeer primitieve tuigen. Het laken van betere kwaliteit of goed gebleekt lijnwaad ging men dan weer bij handelaren in de stad kopen.

Brzeziny (op 4 km van Łódź verwijderd) was reeds vanaf de 14de eeuw het bekendste textielcentrum. De Gilde der Wevers besloeg toen zo'n 200 ateliers (ter vergelijking : op het einde der Poolse Republiek waren er nog maar 74). Men trof echter ook wevers aan in de steden zoals Uniejów, Sieradz, Warta, Lutomiensk, Lask. Ze werkten in samenwerking met handelaren die hen de grondstoffen bezorgden en het afgewerkt produkt voor hen sleten. De grote handelaren in belangrijke steden zoals Poznań, Kalisz, Warschau importeerden verfijnde stoffen, zijde en fijn laken vanuit het buitenland. De inventarissen van dergelijke groot-handelaren

Impressie van het industriële 19de eeuwse Łódź.
(uit: ZABYTKI URBANISTYKI I ARCHITECTURY W; POLSCE, Wiktora Zina, 1986).

geven ons een duidelijk beeld van de rijkdom en de smaak van het toenmalige koperspubliek. De goede burgerij en adel kleedden zich en decoreerden hun huizen met geïmporteerde stoffen uit west en oost, stoffen waarvan de technieken onbekend waren in Polen.

In de loop der 18de eeuw, vooral dan na de annexatie van Silesië bij Pruisen (de oorlogen van Silesië en de Zevenjarige oorlog), liet zich het tekort aan dagdagelijkse stoffen sterk aanvoelen. Terzelfdertijd heerste een nijpend gebrek aan grondstoffen. De schapenfokkerij was niet sterk ontwikkeld, per boerderij kweekte men gemiddeld twee lammeren op. Deze dieren bleven bovendien ondermaats door de slechte voeding en verzorging. Hun gewicht bereikte niet eens de dertig kilo, hun wol bleef kort en hard. Twee maal per jaar werden ze geschoren, toch leverde zo'n dier niet meer dan 800 à 1000 gram wol op. Ook de landgoederen der betere standen verging het niet beter.

Later wou de adel, geïnspireerd door de ideeën der fysiocraten, de landbouw moderniseren en de schapenteelt verbeteren door het importeren van nieuwe rassen, die een grotere wol- en vleesproductie garandeerden. Daarvoor moesten de weilanden worden uitgebreid en schaapskooien opgetrokken. Dit ging ten nadele van de dorpelingen die voorheen mee profiteerden van de graasweiden en braaklanden. De heren recruteerden de schapsherders onder hun lijfeigenen. Spinsters, vrouwen en dochters van de landarbeiders en knechten, sponnen de wol tegen een schamele vergoeding, meestal dan nog onder vorm van het door hen afgewerkte produkt uitbetaald. De gesponnen wol werd doorverkocht aan de handelaars in de stad, organisatoren van de thuisweverij.

De lakennijverheid gebeurde in de stad, de linnennijverheid op het platteland. Hier was vlas de grondstof, hennep werd niet geteeld. Vlas werd op het veld, maar vooral in de tuinen der boeren zelf verbouwd.

Men trachtte later de zaaiterrenen te vergroten en de vlasteelt te incorporeren in het systeem van onbezoldigd verplicht werk. Toch beschikten noch de adel, nog de handelaars over de nodige middelen om een grotere produktie te bewerkstelligen.

Het tijdperk der manufactures.

De eerste pogingen om *manufactures* op te richten (o.a. in **Stryków** of **Lutomiersk**) kenden geen groot succes, want enkele jaren nadien waren ze al verdwenen.

Het idee om op de eigen terreinen een grote textielproductie te organiseren is van **Michel Poniatowski**, aartsbisschop van Gniezno en primaat van Polen, broer van koning Stanislas Auguste.

Deze kerkvader, geïnspireerd door de Verlichting en overtuigd dat industrie werk met zich meebracht en zo de bevolking verrijkte, besloot het systeem van de graanmonocultuur te verlaten en de steden op zijn gebied te versterken. Prins Poniatowski imiteerde hiermee de modellen van de economische reformatie der verlichte monarchieën (vooral dat van Frederik II, gesteund op het principe van protectionisme en mercantilisme). In de kosten/baten-analyse van zijn toekomstige bedrijven, calculeerde hij het arbeidsloon in alsook de kosten der grondstoffen, kolen en hout, en het transport. Hij voozag eveneens huisvesting voor de specialisten, die men bij de oprichting van nieuwe industrieën zou moeten aantrekken.

De primaat creëerde twee grote ondernemingen, gelocaliseerd in de steden **Skierniewice** en **Lowicz**, gelegen op zijn domeinen op drie mijl afstand van elkaar. Deze steden werden elk het centrum van een complementaire tak der textielindustrie: Skierniewice voor wol, Lowicz voor linnen.

De industrieën waren op verschillende principes gefundeerd. Terwijl in Skierniewice de primaat enig eigenaar was van de lakenweverij, was de linnennijverheid te Lowicz in handen van een *compagnie*. De administratie der beide industrieën bleef wel in handen van een gemeenschappelijk directeur, waardoor we een vrij aardig beeld hebben van de produktie en handels-activiteiten.

Dit initiatief blijft alleszins verbaazingwekkend vanwege dit hoofd der Poolse kerk, daar waar zijn voorgangers eerder profiteerden van de winst en opbrengst der landerijen zonder zich om innovaties te bekommeren.

De ondernemer en directeur van beide bedrijven terzelfdertijd werd wel in het buitenland aangevaren. Het was een Fransman, een zekere **Soubreville**, die op een lange carrière op dit gebied kon

bogen en vooral man van de Verlichting was, vol van economische ideeën in de geest van de **Encyclopédie**.

Vanaf het begin (1785) hadden de nieuwe bedrijven sterke bindingen met de handelaren uit de naburige, en andere steden, en dan vooral uit Warschau. Daar konden ze immers profiteren van de leningen die banken hen verleenden, waardoor deze op hun beurt aandeelhouder werden.

De grote krach in het bankwezen in 1793 zou dan ook nefaste gevolgen hebben voor deze *manufactures*. Toch snelden toen de vakmensen, handwerkslui, burgers en aandeelhouders ter hulp. De *manufactures* tilden immers de kleine steden op een hoger niveau. Ze waren van enorm belang voor de lokale markt, die eindelijk uit een lange slaap kon ontwaken.

Nochtans was het niet gemakkelijk de problemen op te lossen.

Het grootste probleem vormde de aanvoer van grondstoffen. Er heerste een groot gebrek aan wol en de vlasproductie bleef onvoldoende. Het tweede probleem vormde het gebrek een geschoold personeel. De arbeidskrachten in de *manufactures* waren deels vrije mensen, deels verplicht tewerkgestelde lijfeigenen. Dit gemengd systeem, typisch voor de *manufactures* in het leenstelsel, markeert op het einde der 18de eeuw de overgang van het feodalisme naar het kapitalisme.

De produktie hing af van het grondstoffen-aanbod en van de spinnerij. Spinsters werden aangesproken vanuit de kleine dorpen van het domein van het aartsbisdom en van de stad Lowicz. Ze leerden er het beroep. Beetje bij beetje werd de spintol vervangen door het spinnewiel. Het werk was verre van gemakkelijk en het loon ervoor uitbetaald lag laag, dus werd het niet gerespecteerd. De wevers daarentegen waren vrije mannen, aangeworven op loonbasis. Degenen die zich met de verfijndere technieken inlieten, zoals het bleken, verven enz., kwamen zelfs vanuit het buitenland.

Soubreville stelde vast dat de lakennijverheid uitsluitend Polen tewerk stelde, met uitzondering van enkele buitenlandse specialisten. Hetzelfde gebeurde in de fijne linnennijverheid. Langzaam werden technologische verbeteringen aangebracht in elk stadium van de produktie.

Wat bovendien eveneens typerend was voor de wijze waarop de industrialisatie werd doorgevoerd is het feit dat beide ondernemingen gehuisvest waren in het residentieel paleis van de primaat zelf. Dit lijkt misschien niet ideaal, maar het blijkt toch betrouwbaar en solide uitgebouwd te zijn geweest.

De *manufactures* van Lowicz en Skierniewice kenden hun grootste bloei onder de reformaties van de 4-jarige Landsdagen (1788-1792) en de verhoging van het militair potentieel. Een nieuwe markt lag nu voor hen open: het leger. De bestellingen waren groot, men diende immers te voorzien in het laken der uniformen en het linnen goed van duizenden soldaten. De *manufactures* hebben zich goed aan deze taak gekweten, hoewel er door het gebrek aan concurrentie, aan de kwaliteit soms wel iets schortte.

Na de inval van de Russische troepen in 1793 kende Polen een tweede opsplitsing. De streek van Łódź kwam onder Russische bezetting. Dit nieuw bewind spreidde zich uit over de periode 1793-1807 tot op het ogenblik dat Napoleon Bonaparte, na Pruisen en Rusland te hebben verslagen, het Hertogdom Warschau creëerde.

Toen Pruisen de macht overnam, werd een uitgebreide en gedetailleerde enquête van het veroverde gebied uitgevoerd.

De manufacture in het paleis van Skierniewice telde in 1793 volgens dit onderzoek 22 werklieden met 18 ateliers. Men maakte geen gewag van de spinsters. De manufacture van Lowicz, *fabrique* genoemd, en ingeschreven als zijnde het eigendom van de prins-primaat telde 16 ateliers en stelde 42 man tewerk.

Volgens het Pruisisch register behoorde de blekerij toe aan de handelaar **Andre Zawadzki**, die 6 mensen in dienst had.

De verschuivingen in Polen na de opdeling, maakten een einde aan het economische systeem door de leenheren opgezet.

In 1795 werden beide manufactures, na tien jaar werking, gesloten.

Ondanks alle moeilijkheden en obstakels, waarvan het belangrijkste het tekort was aan baar geld, deed Polen toch zijn intrede in de periode van economische hervormingen.

Deze periode zou gekenmerkt worden door de inspanningen der Poolse fysiocraten en de initiatieven van bepaalde industriëlen.

Oriënterende bibliographie

B. BARANOWSKI, *Gospodarstwo chlopskie i folwarczne we wschodniej Wielkopolsce w XVIII w.*, Warszawa 1958.

B. BARANOWSKI, *Zycie codzienne malego w XVII i XVIII w.* Warszawa 1975. O. FLATT, *Opis Miasta Lodzi*, Warszawa 1853

J. GOLDBERG, *Stosunki agrarne w miastach ziemi wielun'skiej w drugiej polowie XVII i w XVIII w.* Lódz 1960

J. GOLDBERG, *Struktura zawodowa ludności miast "wolnych" województwa sieradzkiego.* "Cahiers de l'Université de Lódz", s.v. 21, 1961

W. KULA, *Szkice o manufakturach w Polsce XVIII wieku*, Warszawa 1956, v. 2

Z. LIBISZOWSKA, *Stan gospodarczy ziemi leczyckiej i sieradzkiej w swietle opisów Holschego*, "Rocznik Lódzki" v.1, 1958

I. TURNAU, *Znaczenie Zródel etnograficznych dla badań historycznych badania na historia tkanin i odzieży w XVIII w.*

J. WASICKI, *Opisy miast polskich z lat 1793-1795*

THE REGION OF LODZ BEFORE THE INDUSTRIAL ERA

The government of the Kingdom of Poland decided in the year 1820 Lódz to be denominated as an industry town. The census of 1793 indicates that this agricultural town had 191 inhabitants mostly of them in with straw thatches covered houses.

Lódz's industrial district went ahead thanks to its geographical situation and natural conditions. During the feudal period the greater part of land belonged to the nobility and the church. The land was here fertile, there was also plenty of meadows and pastures for sheeps, and in the estates of gentle as well as in the farms of simple flax was cultivated. The ethnographical researches proved that terrain lasted wooden fulling presses water mills.

The production of textiles from wool and linen was carried out at home and later in a domestic system. A densely network of small towns provided for textile craftsmanship, e.g. the little town Rzeziny near Lódz was famous for it

oude wevershuisjes van de stad Lódka, gesloopt in de zestiger jaren van onze eeuw.

(in the XVIII-th century 74 weavers lived there). The first fabrics started on a basis of merchants partnerships in the surrounding towns (Stryków). The Archbishop of Gniezno prince Maichael Ponia-towski, brother to the King, was the founder of two large textile mills and organized in his residen-ces the production and finishing of linen cloth (Skierniewice).

Thanks to still existing accounts, bills and correspondence of the head of a manufacture owned by a Frenchman, a entrepreneur named Soubreville, we have the pos-sibility to restore the genesis of this entreprize its financial base, raw materials difficulties the man-power as well as circumstances in which the business collapsed after 10 years of existance. It is a test, very typical of the Polish economy, to industrialize the country by land seniors. Their aim was to raise the income of their estates by puting to a good use they own raw materials and cheap labour of dependent on them paysant fami-lies.

LA REGION DE LODZ AVANT L'INDUSTRIALISATION

En 1820, Lodz, par décret admini-stratif du gouvernement du Royaume de Pologne, fut nommée - ville industrielle. D'après les re-censements de la population à la fin du XVIII-e siècle cette petite ville agricole comptait 191 habi-tants et 42 maisons dont 40 étaient des chaumières et seule-ment deux couverte de tuiles. Il n'y avait que quelques artisans.

La carrière de Lodz et de sa région n'a pas de comparable. Son rapide croisement est dû non seulement aux décisions administratives, mais non moins aux conditions na-turelles, aux évènements histori-ques et à la besogne des gens eux même. Cette région située parmi des rivières et des ruisseaux, plei-ne de forêts et de paturages, a par-tiellement gardé son caractère agricole jusqu'à nos jours. La den-sité de la population et le réseau des villes (une ville sur 200 km²) favorisaient le commerce et l'ar-tisanat.

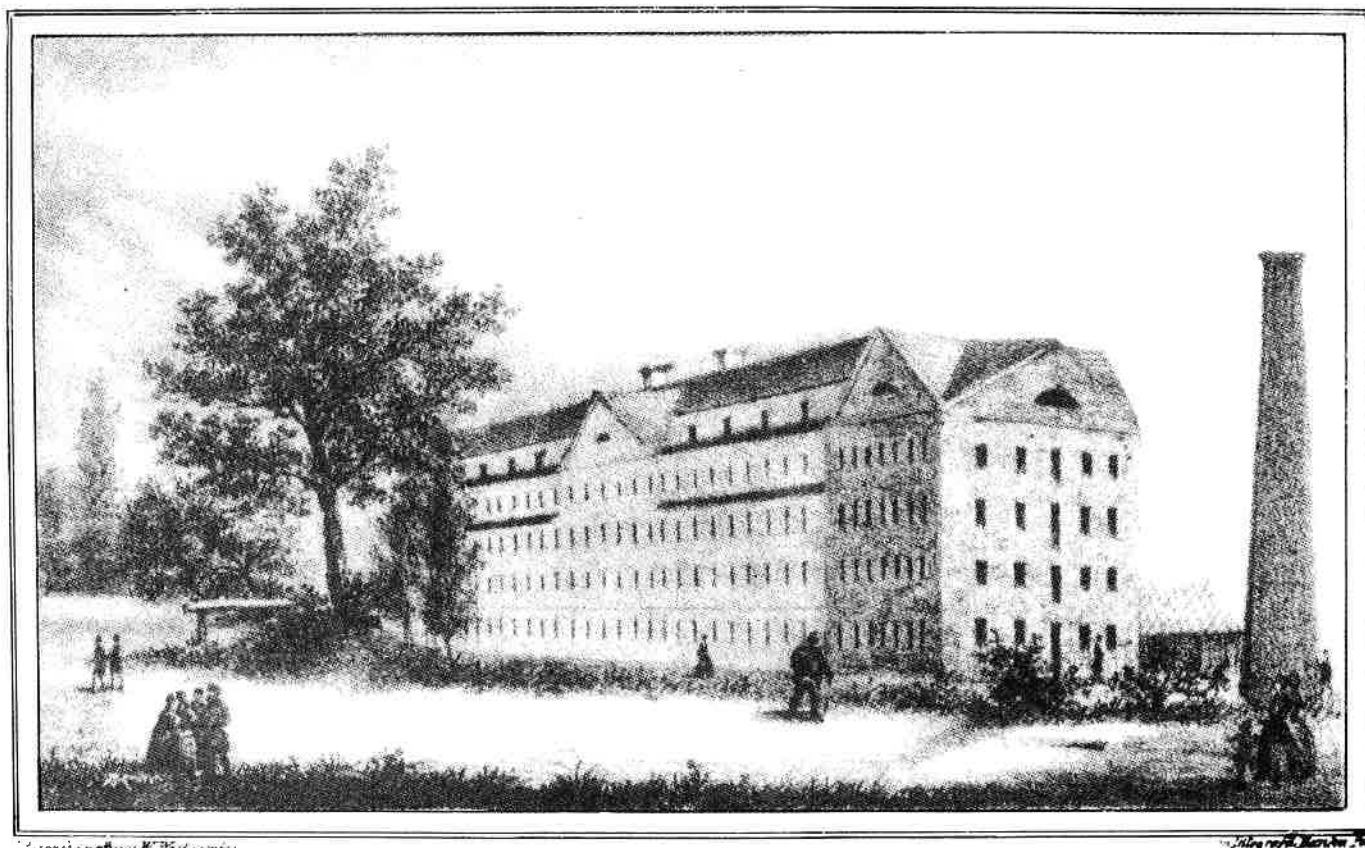
Evangelische kerk en stadhuis in neoklassieke en empirestijl aan de "octogoon", het eerste stadspan van Lódz.

(uit: OPIS MIASTA LODZI, Oscar Flatt, 1983).

Deze gebouwen bleven tot op heden bewaard (rechts).
(foto P. Viaene, 1983).

Voorbeeld van een textielbedrijf uit de vroeg-industriële periode.

(uit: OPIS MIASTA LODZI, Oscar Flatt, 1853).

ZAKŁAD FABRYCZNY MOESSA

Des le moyen-âge la production textile était développée (par ex. la ville de Brzeziny avait 200 ateliers de tissage).

Après une longue période de crise économique et la destruction des guerres (au cours du XVIIe siècle) la situation économique q'améliorait. L'élevage des brebis augmentait et le lin était cultivé dans les champs, surtout dans les domaines seigneuriales et celle de l'église. Par contre les marchands des villes organisaient la filature et le tissage à domicile et revendaient le produit au marché. Dans cette reconstruction de la production textile les domaines seigneuriales de la noblesse avaient la priorité grâce au système du servage et de corvées en forme de travail obligatoire. La seconde partie du rapport présente l'exemple d'une grande entreprise industrielle initiée par le Primat de Pologne, l'ar-

chevêque de Gniezno, prince Michel Poniatowski. Deux manufactures furent créées, celle à Lowicz (toile) et celle à Skierniewice (draperie).

Elles étaient organisées, partiellement dans les cadres du système féodale (corvées, produits et matières premières des domaines de la seigneurie, les manufactures dans la résidence du prince etc) et partiellement dans les règles du capitalisme (le travail libre des professionnels, la libre concurrence au marché, le capital collectif, compagnies industrielle etc). Un professionnel français du nom Soubreville, homme habile, instruit et moderne, pris la direction des deux entreprises. La symbiose du féodalisme et du capitalisme dans de pareilles entreprises n'était pas réalisable à long terme. Le partage de la Pologne mit fin à leurs développement et à cette seigneuriale voie au capitalisme.

